

WANTSEN IN FRYSLÂN (DEEL 4): VERSPREIDINGSATLAS OVER WATERWANTSEN: EEN AANRADER!

Philip Zeinstra

Op 1 maart van dit jaar verscheen het eerste deel van de *Verspreidingsatlas Nederlandse Wantsen*. Het lang verwachte boek gaat over de waterwantsen in Nederland. Alle 86 Nederlandse soorten worden erin behandeld. Provinciaal gezien is Noord-Brabant koploper met 76 soorten, daarna komt Fryslân met 72 soorten.

Het boek is in meerdere opzichten van groot belang, omdat mensen van verschillende disciplines ermee kunnen werken. Het sluit goed aan bij het eerdere boekje 'De Nederlandse Water- en Oppervlaktewantsen' (Nieser 1982). Elke beginner, maar zeker ook een gevorderde, kan met deze twee werken - in combinatie - uitstekend uit de voeten.

De bedoeling van dit artikel is een indruk te geven van de atlas. Verder geef ik een reactie op drie interessante soorten met nadruk op de Friese situatie. Het gaat om dwergduikertjes, waarvan *Micronecta griseola* zich kennelijk verbreidt in Europa. Vervolgens *Salda littoralis*, een oeverwants die in de lage landen bekend staat als een zoutminnende soort en ten slotte de Gewone duikerwants *Corixa punctata*, die overal in ons land lijkt voor te komen.

WATERWANTSEN

In dit artikel wordt met waterwantsen gemakshalve alle wantsen bedoeld die aan water zijn gebonden. De atlas gaat namelijk niet alleen over soorten die onder water leven, maar ook over soorten die op het wateroppervlak

voorkomen en over de zogenaamde oeverwantsen. Bij deze drie groepen kan men denken aan de bekende schaatsenrijders, de even bekende Waterschorspioen en Staaftwants, maar natuurlijk ook aan de bootsmannetjes en niet te vergeten de grootste groep en die bestaat uit 33 soorten duikertjes. Tevens komen 20 oeverwantsen aan de orde. Deze behoren niet tot de echte waterwantsen. Oeverwantsen zijn vaak klein van formaat, grotendeels zwart en ze kunnen relatief geweldig hoge sprongen maken. Doorgaans zijn ze te vinden op vochtige plaatsen zoals kwelders, slikveldjes langs oevers en verder op open plekken in graslanden, zoals die bijvoorbeeld voorkomen bij greppels.

BASISGEGEVENS

De verspreidingsatlas is gebaseerd op 62.446 waarnemingen (van één soort op één dag op één locatie). Maar liefst driekwart van het totaal aan gegevens is bijeen gebracht na 1980. Dat betekent dat het verzamelen ervan in een stroomversnelling is geraakt. Voor een groot deel komt dit doordat deze insecten een maat vormen voor de waterkwaliteit. Een groot deel van de gegevens (ruim 60%) is dan ook afkomstig van waterbeherende instanties, zoals het Hoogheemraadschap van Alm en Biesbosch, het Waterschap Groot Salland en het Zuiveringsschap Drenthe. Maar niet uit alle delen van ons land zijn gegevens van deze organisaties in de atlas opgenomen. Het spreekt dan ook vanzelf dat juist op deze plaatsen witte vlekken zijn overgebleven. Heel wat kaarten geven daardoor een vertekend beeld van de verspreiding. Het resterende deel (bijna 40%) is bijeen gebracht door individuele onderzoekers, waaronder tal van specialisten. De veldgegevens werden onder meer verkregen uit de welbekende notitieboekjes, maar ook uit verzamelingen van diverse musea, waaronder het Natuurmuseum te Leeuwarden. De Friese waarnemingen zijn niet afkom-

stig van instanties die zich met waterbeheer bezighouden. Hier is veelvuldig gekeken door een groot aantal mensen, waaronder B. Aukema, J.G.M. Cuppen, A. Reclaire en J.H. Woudstra. Zij hebben inventarisaties uitgevoerd met een zeer sterke nadruk op de Waddeneilanden. Ondergetekende heeft zich om die reden in eerste instantie voornamelijk gericht op het Friese vasteland (figuren 1 en 2). Speciaal moet Gerrit Stobbe worden genoemd, die in de jaren '60 in beide gebieden actief was.

SOORTBESPREKINGEN

Het grootste deel van de atlas, namelijk 119 van de 169 bladzijden, wordt besteed aan de waterwantsen zelf. Van iedere soort worden twee verspreidingskaartjes gegeven: de ene geeft de oude situatie weer die loopt tot 1980 en de andere laat de meer recente verspreiding zien van 1980 tot en met heden. Achter in het boek is als bijlage een overzicht opgenomen waarmee men kan nagaan welke soorten in welke provincies voorkomen. Van groot belang is dat bij elke soort een 'fenogram' is opgenomen, zodat direct duidelijk is in welke perio-

Figuur 1. Aantal soorten water-, oppervlaktewantsen per uurhok in de periode voor 1980.

Figuur 2. Aantal soorten water-, oppervlaktewantsen per uurhok in de periode vanaf 1980.

de van het jaar een soort actief is en of er sprake is van een of meer generaties per jaar. Elke soortbespreking begint met de wetenschappelijke naam. Nederlandse namen zal men tevergeefs zoeken. Officieel zijn deze er namelijk nog niet. Wel is ooit een voorstel tot Nederlandse namen van de in Vlaanderen en Nederland voorkomende Water- en Opperlaktewantsen gepubliceerd in de 'Wielewaal' (Bosmans & Nieser 1997). Hoewel dat bij een voorstel is gebleven, maak ik er voor het gemak toch maar gebruik van.

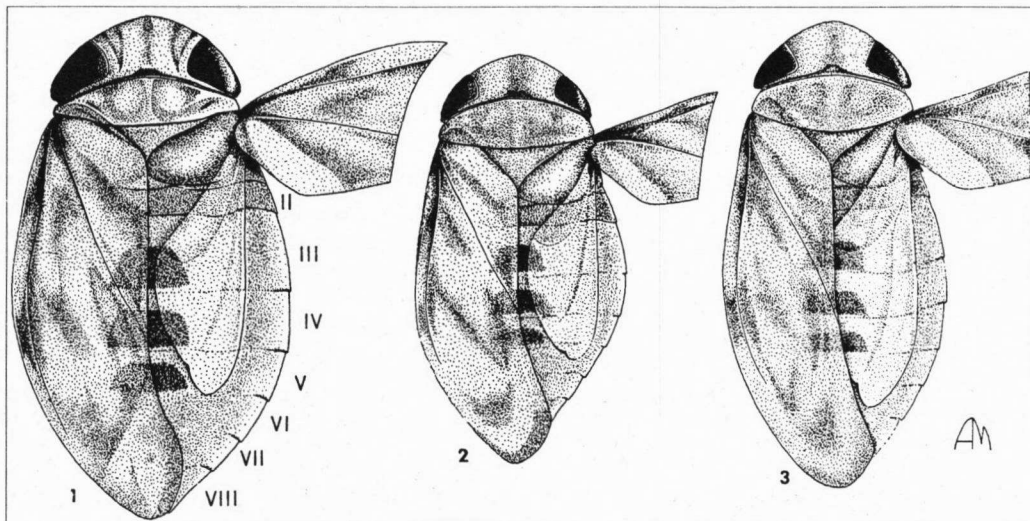
Heel goed is het onderdeel 'Identificatie', omdat daar literatuur wordt genoemd die men kan gebruiken bij het determineren. In een aantal gevallen zegt het iets van de betrouwbaarheid van de kenmerken of wordt een aanvullend kenmerk genoemd.

De beschrijving van de verspreiding betreft vooral Europa. Wie iets wil weten over biotoop, verspreidingsvermogen, levenscyclus, eiafzet en gedrag, kan zijn hart ophalen bij het onderdeel 'habitat en ecologie'. Van groot belang is ook de vermelding van de status, waarin eventueel trends aan de orde komen en waar een uitspraak wordt gedaan over de mate van voorkomen. Tot slot krijgt men bij veel soorten specifieke literatuur aangegeven. Ik heb een aantal soorten bekeken op bovenstaande items en kan niet anders dan concluderen dat er sprake is van sterke teksten, die bovendien voor een ieder toegankelijk zijn.

DWERGDUIKERTJES IN FRYSLÂN

Dwergduikertjes leven op ondiepe plaatsen, waar plantengroei ontbreekt. Ze zijn dus gemakkelijk te ontdekken. Bij gevaar vluchten ze naar diepere delen, maar met een klein zeefje zijn ze gemakkelijk te verzamelen. De meeste vondsten in Fryslân hebben betrekking op zandwinplassen.

Het dwergduikertje *Micronecta griseola* is een nieuwe soort voor Nederland en zij heeft nog geen Nederlandse naam. Dit 1,5-2,2 mm grote wantsje is op 5 juli 1997 voor het eerst in Nederland aangetroffen (Aukema *et al.* 2000). Het betrof een kortvleugelig

Figuur 3. Drie soorten dwergduikertjes:

1. Vrijdwergduikertje, 2. Beekdwergduikertje en 3. Noordelijk dwergduikertje.

mannetje dat uit de Dinkel bij Beuningen werd verzameld. Gezien de korte vleugels moest er dus wel een populatie in het riviertje aanwezig zijn geweest. Een jaar later werd gescoord in het Oostersche Veld nabij Vries in Drenthe. Daar werd in een zandwinplas de aanwezigheid van vier mannetjes en zes vrouwtjes vastgesteld. Op 11 augustus 1999 was Fryslân aan de beurt. Ondergetekende trof een kortvleugelig mannetje aan in de zandwinplas van Punter bij Nijeholtpade. Ook hier zou dus een populatie aanwezig zijn. De zandwinplassen van Vries en Nijeholtpade kwamen overeen in helderheid van het water en de afwezigheid van vegetatie. De soort schijnt verontreinigd water te mijden.

Het dwergduikertje is bekend van diverse omliggende landen zoals Duitsland (oostelijk deel en niet westelijker dan de Elbe), Polen, België en Frankrijk. Omdat de soort tot nu toe alleen uit het oosten van ons land bekend is, is het verleidelijk te veronderstellen dat deze zich snel in westelijke richting heeft uitgebreid.

In Nederland komt nog een tweede soort voor, het Noordelijk dwergduikertje *Micronecta minutissima* (figuur 3). Deze soort heeft de status van vrij zeldzaam. Ik heb het wantsje aangetroffen in de Zwetepoel bij Akmarijp, verder in het Easterskar bij Sintjohannesga en in een zandwinplas bij Nijeholtpade. Het voorkomen in het Easterskar is opvallend, omdat het wantsje een voorkeur heeft voor zandbodems.

Nummer drie is het Beekdwergduikertje *Micronecta poweri* een soort van schone beken en voorkomend in de zuidelijke helft van ons land. Deze is nog niet in onze provincie vastgesteld.

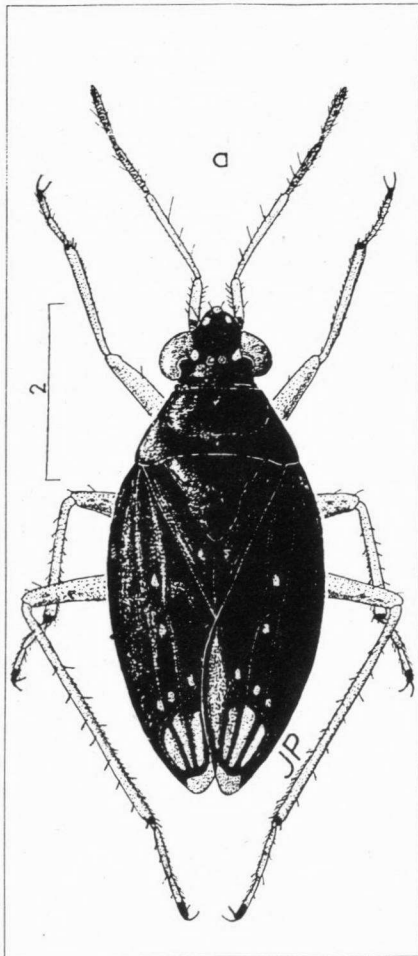
Tot slot de laatste en meest algemene soort, het Vrijdwergduikertje *Micronecta scholtzi*. Deze soort is op dit moment bekend van het ijsbaantje bij Buren op Ameland, waar ze bij tientallen is waargenomen en verder van de Zwetepoel te Akmarijp en van de zandwinplas van Pruntel te Wolvega.

SALDA LITTORALIS

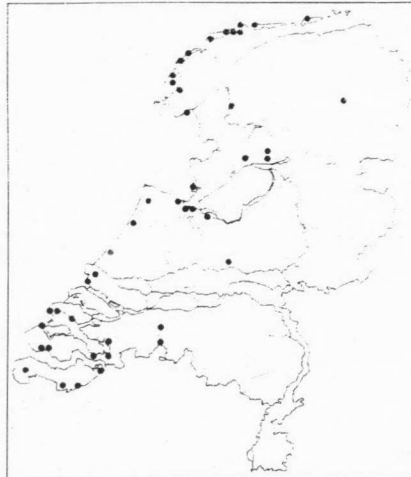
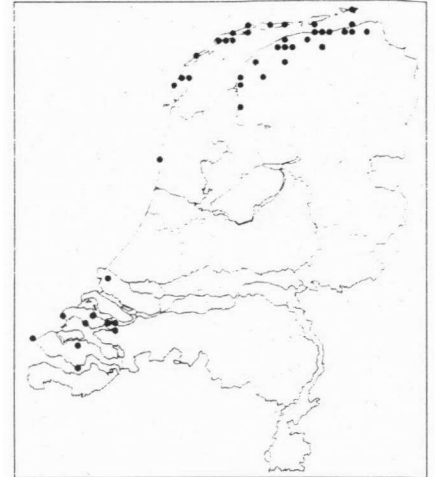
Bij deze soort moet men denken aan een wants van 5-7 mm, donker van kleur (figuur 4). De soort heeft een duidelijke voorkeur voor vochtige kleibodems, meestal met een niet echt hoge vegetatie. Onder dekking van de begroeiing rept zij zich over de bodem voort, op zoek naar dood dierlijk materiaal. Van jagen is dus geen sprake. Indien noodzakelijk kan zij sprongen maken tot ongeveer een halve meter (Péricart 1990). Het is dus duidelijk dat zij beschikt over verschillende strategieën om niet in handen te vallen aan haar predatoren. De verspreidingskaarten onderstrepen het voorkomen in een zilte omgeving (figuren 5 en 6).

Zoals eerder betoogd, hebben mijn voorgangers in Fryslân zich voornamelijk gericht op de Waddeneilanden. In de jaren 2000 en 2001 heb ik een bezoek gebracht aan de kwelders en aan de zilte gebieden binnendijs, alle gelegen op het Friese vasteland. Deze terreinen waren nog niet eerder op wantsen onderzocht. Het is opvallend, hoe vaak *Salda littoralis* (evenals andere zoutminnende soorten) aanwezig was.

In 1980 is een exemplaar aangetroffen in de Warkumerbûtenwaard door J.A. Guldenmond (EIS). Zuidelijker heb ik

Figuur 4. *Salda littoralis* ♂.

de soort nadien nog niet ontdekt. Als we iets noordelijker kijken, komen we terecht in het Hegewiersterfild bij Harlingen (1♂, 0♀). Vervolgens het Doanjumer Leech (1♂, 2♀) en de Flappe bij Marrum (15 exemplaren). Grote aantallen vond ik bij Hikaard bij Birdaard (70 exemplaren, waaronder tientallen nimfen). Sytsma's Terp bij Holwerd leverde eveneens een aantal op (4♂♂, 5♀♀). Verder nog het beroemde Klaarkammermeer bij Dokkum (4♂♂, 1♀) en de Marslannen bij Jouswier (1♂, 0♀). Dan nog de Peazumerlannen (2♂♂, 0♀) en tot slot de Blikplaat in het Lauwersmeergebied (0♂♂, 2♀♀). Blijven nog twee plaatsen over die opvallen doordat zij zo ver landinwaarts liggen. In de eerste plaats de Skrins tussen Easterlittens en Hennaard (4♂♂, 1♀). Dit gebiedje is echter zilt wat de aanwezigheid van *Salda littoralis* verklaart. Maar hoe zit het met de tweede plaats, namelijk de Ryptsjersterpolder (1♂, 1♀)? Beide exemplaren vond ik in het gras nabij een slootje, gelegen aan de oostkant, niet ver van de ingang. Zou hier brak water voorkomen? Ik trof nog een tweede wants aan, die gebonden is

Figuur 5. Verspreiding van *Salda littoralis* voor 1980.Figuur 6. Verspreiding van *Salda littoralis* vanaf 1980.

aan zilte omstandigheden namelijk *Teratocoris saundersi*, een smalle Miride. Nader onderzoek is hier gewenst. Het Waterschap Fryslân had van deze plaats geen gegevens over het zoutgehalte (schrift. med. J. van den Berghs).

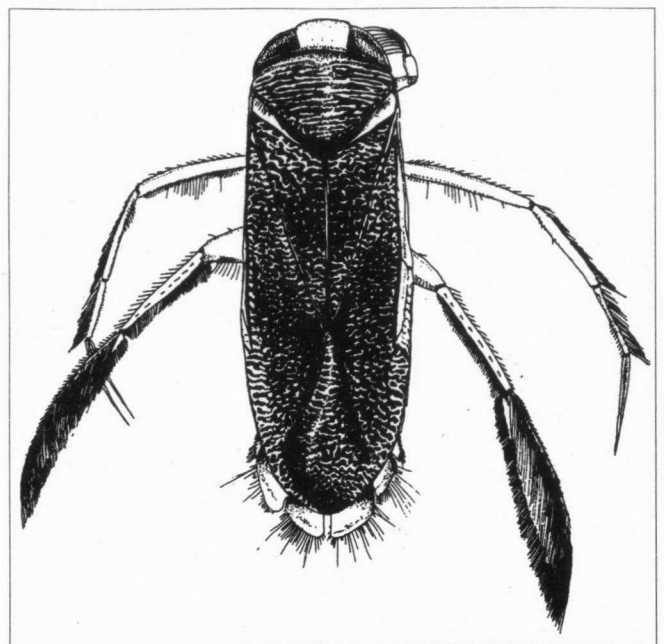
Péricart (1990) stelt uit eigen ervaring vast, dat de soort in Europa twee zeer verschillende typen biotopen bewoont. Anderen waren hem hier in al voorgegaan namelijk Southwood en Leston (1959) en Jordan en Wendt (1938). Het gaat enerzijds om zilte kustgebieden, maar daarnaast ook om oevers van beken en meertjes in het alpiene berggebied. In dat laatste biotoop ontbreken zilte omstandigheden. *Salda littoralis* is dus niet strikt een zoutminnende soort.

bemonsterd op waterwantsen, omdat van dit gebied weinig recente informatie voorhanden was. Uit de verspreidingskaarten blijkt wel dat de soort in Nederland zeer algemeen voorkomt en dat geldt ook voor Fryslân (figuren 8 en 9). Verder blijkt een duidelijke onderbemonstering in gebieden waar instanties die zich met water bezighouden en die wantsen niet als indicatorsoorten gebruiken.

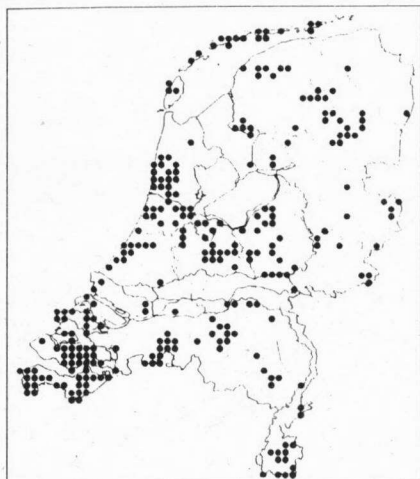
Het succes van de Gewone duikerwants wordt door een aantal factoren veroorzaakt. In de eerste plaats komt de soort niet alleen in zoet water voor, maar tolereert deze ook brakke omstandigheden. Ook vennen met zuur water worden in gebruik genomen. Ten tweede zijn veel sloten en vaarten in de loop van de jaren voedselrijker geworden en hierin voelt de wants

DE GEWONE DUIKERWANTS

De Gewone duikerwants *Corixa punctata* is één van de Nederlandse succesnummers. Denk bij deze wants aan een donkerbruin gekleurde soort met veel lichte stipjes op de dek- en vleugels. De soort behoort tot de grotere duikerwantsen met een lengte tussen 11-15 mm (figuur 7). In de afgelopen jaren heb ik nagenoeg elk uurhok van het Friese vasteland

Figuur 7. Gewone duikerwants

Figuur 8. Verspreiding van de Gewone duikerwants voor 1980.

zich heel goed thuis. Verder is aangetoond, dat deze duikerwants in behoorlijke aantallen kan voorkomen in wateren met weinig vegetatie en een zandbodem (Duursema 1996).

BETEKENIS VAN DE ATLAS

Precies 150 jaar geleden werd de eerste lijst met wantsen gepubliceerd. Het waren de heren S.C. Snellen van Vollenhoven en H.W. de Graaf die via deze eerste naamlijst 119 Nederlandse wantsen presenteerden. In de nieuwe atlas zijn gegevens van anderhalve eeuw bijeengebracht. Uiteraard geldt dat ook voor de andere vier delen. Daarnaast is van het grootste belang voor de natuurbeherende instanties inzicht te krijgen in leefgebied, ecologie en verspreiding van deze insecten. Bovendien kunnen zij met de gegevens die door de veldmensen worden aangeleverd hun beheerplannen beter gestalte geven.

Inmiddels zijn er diverse kostelijke boeken op de markt verschenen over diergroepen, waar maar een beperkt aantal mensen zich mee bezighoudt. Een voorbeeld hiervan is de serie 'Nederlandse Fauna', met delen over loopkevers, schelpdieren, sprinkhanen en libellen. De atlansenserie over de wantsen staat hier weliswaar los van, maar sluit er toch mooi bij aan. Wederom is een vrij onbekende groep letterlijk en figuurlijk in kaart gebracht. Het is van onschatbare waarde dat juist op deze groepen de aandacht wordt gevestigd. Hopelijk zal de uitgave aanmoedigen met het veldwerk te beginnen. In de meeste gevallen worden de veldgegevens verzameld door amateur-insectenkenners. Zij kunnen nu aan de hand van de verspreidingskaarten zien waar nog inventarisaties moeten worden uitgevoerd. En net als de natuurbeheerders kunnen ze beter het gewicht van hun vondsten bepalen.

Ten slotte nog iets over de veldgegevens die als basis dienen voor de wantsenserie. Deze liggen vast in het gegevensbestand van de Werkgroep Heteroptera van EIS-Nederland en kunnen dienen als vergelijkingsmateriaal met betrekking tot gegevens van de jaren die nog moeten komen. De volledige atlansenserie zal naar verwachting in het jaar 2010 gereed zijn.

STAND IN FRYSLÂN

In de afgelopen zes jaren heb ik nageenog alle uurhokken van het vasteland van Fryslân geïnventariseerd op waterwantsen. Uiteraard is het aantal onderzochte km-hokken per uurhok beperkt gebleven. Hier ligt dan ook nog een behoorlijke klus. In dezelfde periode is de rest van de soorten in

Figuur 9. Verspreiding van de Gewone duikerwants vanaf 1980.

beeld gebracht voor wat betreft het zuidoosten van de provincie. Verder heb ik een bezoek gebracht aan een flink aantal stadsparken en natuurgebieden elders in de provincie. Uit het voorgaande is gebleken dat in eerste instantie vooral de Waddeneilanden in kaart zijn gebracht, maar nu dreigt het omgekeerde, namelijk dat deze eilanden onderbemonsterd raken.

Veertien jaar geleden verscheen een overzicht van alle Nederlandse wantsen in Nederland (Aukema 1989). Van elke provincie werd aangegeven welke soorten waren ontdekt. De stand stond toen op 315. Daar zijn precies 90 soorten bij gekomen, gerekend tot en met 2002. En daarmee is het einde nog lang niet in zicht.

Het Friese databestand is tijdens de laatste zes jaar verdrievoudigd. Het effect hiervan is op een aantal kaartjes ook wel te zien. Van sommige soorten is de verspreiding in Fryslân dusdanig in kaart gebracht, dat tal van andere provincies achterop lijken te raken (Zeinstra 2002).

LITERATUUR

- AUKEMA B. 1989. Annotated checklist of Hemiptera-Heteroptera of the Netherlands. Tijdschrift voor Entomologie 132: 1-104.
- AUKEMA B., B. VAN MAANE, D.J. HERMES & PH. ZEINSTRÄ 2000. *Micronecta griseola* nieuw voor de Nederlandse fauna (Heteroptera:Corixidae). Entomologische Berichten nr. 2: 39-40.
- AUKEMA B., J.G.M. CUPPEN, N. NIESER & D. TEMPELMAN 2002. Verspreidingsatlas Nederlandse wantsen (Hemiptera-Heteroptera). Deel 1 Dipsocoromorpha, Nepomorpha, Gerromorpha & Leptopodomorpha. EIS- Nederland.
- DUURSEMA G. 1996. Vennen in Drenthe. Onderzoek naar ecologie en natuur op basis van macrofauna.
- JORDAN K.H.C. & A. WENDT. 1938. Zur Biologie der *Halda littoralis* L. Stettiner Entomologische Zeitung 99: 273-292.
- NIESER N. 1982. De Nederlandse water- en oppervlaktewantsen (Heteroptera: Nepomorpha en Gerromorpha). Wetenschappelijke Mededeling KNNV, nr. 155.
- NIESER N. 1997. Voorstel tot Nederlandse namen van de in Vlaanderen en Nederland voorkomende Water- en Oppervlaktewantsen. De Wielewaal nr. 4.
- PÉRICART J. 1990. Hemiptères. Saldidae et Leptopodidae d'Europe et du Maghreb. Faune de France 77: 87-92. Southwood, T.R.E. & D. Leston.
1959. Land- and waterbugs of the British isles.
- ZEINSTRÄ P. 2002. Wantsen in Fryslân (deel2): de Lisdoddewants. Twirre 13 (2): 43-46.